

Калініченко Надія Андріївна,
завідувач кафедри біології та
методики її викладання
природничо-географічного
факультету Кіровоградського
державного педагогічного
університету імені Володимира
Винниченка, доктор педагогічних
наук, професор кафедри педагогіки
та управлінського менеджменту

Василь Сухомлинський про духовні потреби особистості

У статті розкривається сутність понять «потреби» та «духовність», проблеми духовного розвитку особистості. Виховання культури потреб за В. Сухомлинським як гармонійний розвиток матеріальних і духовних потреб через наявність у житті людини діяльності, спрямованої на становлення і задоволення саме духовних потреб.

Актуальність. У нинішньому суспільстві поглиблюється духовна криза, що проявляється у протиріччях ціннісних орієнтацій, аморальності та знеціненні духовних чеснот. Учені-гуманісти наголошують, що втрата людською спільнотою ціннісної системи, яка спирається на вищі духовні й моральні абсолюти, є однією з причин виникнення загрози самознищення суспільства. Утвердження вищих духовних цінностей в українському суспільстві є проблемою національної безпеки України. Насамперед це торкається виховання духовних потреб підростаючого покоління, яке формується в час затяжної економічної кризи, що переживає суспільство, презирства до законів і моральних цінностей, поширення бездуховності.

Метою статті є розкриття духовних потреб особистості як педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу

До вивчення проблеми потреб особистості у ХХ столітті зверталися психологи, педагоги, соціологи, серед яких найбільш відомі дослідники К. Левін, Ф. Гербарт, А. Маслоу, А. Маргуліс, С. Рубінштейн, А. Гордон, В. Лежньов та ін. Питання розвитку духовних цінностей як складової частини національної системи виховання досліджували І. Бех, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Огієнко, В. Кремень, С. Русова, О. Савченко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Ушинський. Вивченню духовних потреб молоді присвячені дослідження Є. Іваненко, С. Огірка, Є. Коцюби, В. Шульженко та ін.

Потреба дослідниками розглядається як внутрішня спонукальна сила різного ступеня усвідомлення, різної предметної спрямованості, різного рівня підвищення (від біологічних до духовних потреб). Потреба

виступає як джерело активності людини, тому процес мотивації поведінки через потреби нескінченний [3, с.13]. У сучасному суспільстві фізіологічні потреби і потреби в безпеці відіграють відносно незначну роль для більшості людей. А. Маслоу зробив припущення, що більшість людей потребують внутрішнього вдосконалення і постійно шукають його.

Вчені виокремлюють в основі мотивації поведінки й діяльності людини наступні потреби: матеріальні, духовні й соціальні; вітальні, соціальні та ідеальні; природні та культурні; матеріальні та духовні; суспільні та особисті; потреби у речовині, енергії та інформації; природні та духовні, соціальні. При цьому біологічні потреби (харчова, статеві потреби, потреба самозбереження тощо) розглядаються як нижчі, а духовні, специфічно людські потреби (інтелектуальні, естетичні, творчі тощо), які мають іншу природу – соціальну, характеризуються як вищі [3].

У структурно-функціональному плані духовні потреби є визначальними – вони не лише підпорядковують собі реалізацію біологічних потреб, вони є своєрідним індикатором рівня розвитку людини. Чим більшою мірою духовні потреби представлені у мотиваційній сфері людини, тим більш розвиненою вважається особистість.

Вважаючи людські потреби визначальним компонентом розвитку особистості, В.О. Сухомлинський надавав важливого значення первинним, матеріальним потребам, наголошуючи, що допоки люди живуть у суспільстві, де задоволення їх перших життєвих потреб залежить від заробітку, матеріальний стимул не може втратити для них значення, і тому опора лише на моральні стимули означає відрив від життя. Важливою проблемою всебічного розвитку особистості педагог вважав виховання культури потреб шляхом гармонійного розвитку матеріальних і духовних потреб. Як необхідну умову гармонійного розвитку особистості педагог розглядав наявність у житті людини діяльності, спрямованої на становлення і задоволення саме духовних потреб. Не заперечуючи важливості матеріальних потреб, Василь Сухомлинський віддавав пріоритет потребам якісно іншого, вищого порядку – потребам духовним як складній педагогічній проблемі, яка гостро стоїть у сучасному соціумі [7].

Європейська культура завжди надавала особистісному початку якості безумовності, незалежності від інших регуляторів суспільства, стійкості й цілісності особистого світу людини. Тому для молоді важливою є здатність до конструювання перспективи на основі ціннісних орієнтацій сповідувати правду, справедливість, свободу, моральність і гуманізм.

У науковій літературі духовність розглядається як специфічно людська якість, властивість психіки, яка відіграє важливу роль у становленні, функціонуванні та розвитку особистості і пов'язана багатовимірною системою її цінностей: інтересами, поглядами, ставленням до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що виступають суб'єктивно значущими регуляторами активності [2, с. 49-57].

Духовність особистості формується та змінюється протягом життя людини, зазнаючи внутрішніх і зовнішніх впливів. Внутрішні впливи проявляються у природних нахилах, інтересах, рисах характеру, життєвих принципах і цінностях. Зовнішні умови включають особливості сімейного виховання, вплив казки, оповідання, примовки; спілкування з дорослими – учителями, друзями, лідерами як зразком для наслідування; діяльність та самореалізацію, духовність спільноти.

В. Сухомлинський ще у 1961 році у своїй книзі «Духовний світ школяра (підліткового і юнацького віку)» ставив завдання «вияснити роль найрізноманітніших факторів, що визначають духовне обличчя школярів» [7]. Він дав визначення поняттям «духовний світ», «духовне життя» людини як розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних запитів та інтересів у процесі активної діяльності. Педагог представив формування духовності у школярів як важливу проблему, одну з провідних у вихованні. Методологічною основою формування такої інтегрованої якості особистості як духовність, її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів у В. О. Сухомлинського стали цілісність, системність, урахування вікових особливостей школярів, які завершуються діяльнісним підходом, спрямованим на самовираження та творчість.

Сучасна освіта повинна орієнтуватися не на окремі показники розвитку інтелектуальної сфери учня, а перш за все на особистість, розвиток духовного потенціалу, духовних цінностей, здатність до саморозвитку і самовдосконалення, що дозволить випускнику школи самореалізуватися в майбутньому. Інтегративна тестова методика «Духовний потенціал особистості» дозволяє виявити найважливіші характеристики духовного розвитку особистості: духовний потенціал, який інтегрує вольові риси характеру та духовну спрямованість особистості. Виявлення духовного потенціалу в структурі особистості здійснюється у спілкуванні, спрямованості, характері, самосвідомості, досвіді, інтелекті тощо; орієнтації особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації [4].

Ряд проведених досліджень засвідчують, що високий рівень духовного потенціалу особистості мають 21% учнів, середній – 72%, низький – 7%. Усереднений показник духовного потенціалу в структурі особистості учнів не перевищує 3,2, усереднені показники духовних цінностей теж мають середні бали до 3,4 [6]. Методика ефективна для вікової категорії, починаючи від 14-16 років.

Проблеми духовного розвитку учнів пояснюються головною причиною – кризою духовності в суспільстві. Дослідники наголошують на необхідності відродження сімейних традицій, національних цінностей, просвітницької роботи серед батьків учнів, які мають бути прикладом для наслідування моральних цінностей дитиною. Спрямування навчально-виховного процесу на формування високодуховної особистості

шляхом створення умов для духовного саморозвитку та самореалізації особистості через впровадження факультативів, спецкурсів з духовно орієнтованих проблем, знайомства з видатними особистостями, які свій духовний потенціал присвятили служінню громаді. Результативними є психологічні тренінги, рольові ігри з використанням спеціальних методик залучення учнів до духовної творчої діяльності. Духовній самореалізації молоді сприяє суспільно корисна діяльність, яка враховує їхні інтереси та потреби, проекти духовного спрямування, волонтерська діяльність, де учень набуває соціального досвіду, розвиває ініціативу, відповідальність за доручену справу [3; 4; 5; 6].

На основі аналізу сутності духовних якостей людини науковцями визначені узагальнені критерії вихованості духовних якостей студентської молоді: когнітивно-культурологічний; емоційно-почуттєвий; поведінково-вчинковий [5, с.149-152]. Духовні потреби і духовні цінності студентів формуються більш або менш успішно в залежності від орієнтації на впливи викладачів, батьків, ровесників, засобів масової інформації, що створюють відповідне середовище життєдіяльності молоді людини. Цілеспрямоване формування потреб окреслюється як внутрішній рух від переконання до віри, а потім до потреби. Дослідниця О. Плавуцька наголошує, що сучасне становище в Україні веде до зміни типів духовної культури, коли не тільки заперечують існування минулих духовних ідеалів, авторитетів, але й відсутні значущі суспільні, політичні сили, які несуть відповідальність за утвердження моральних норм та законів, принципів на основі довіри людей. Така духовна відсутність поступово починає заповнюватися новим типом мислення, де панує власна вигода, меркантильні інтереси, націоналізм, екстремізм, плутанина ідей, поглядів, переконань, орієнтацій у свідомості та моральності [5, с.149].

За твердженням І. Бека, ми маємо прагнути до безкорисливості, виходу за межі меркантильних інтересів у спілкуванні з оточуючим середовищем, що створює передумови духовної еволюції особистості, оскільки «духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженість на моральній культурі людства» [1].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури ми визначили педагогічні умови формування внутрішніх духовних потреб майбутніх вчителів: комплексний вплив змісту, форм, методів і технологій на формування потреби духовного вдосконалення; розвиток ціннісних орієнтацій у практичній різноплановій діяльності; створення на заняттях демократичної, гуманної, продуктивної взаємодії між викладачами і студентами, між студентами як моделі духовного зростання; створення умов для безкорисливих вчинків, естетичного світосприйняття, шанобливого ставлення до Людини та всього живого.

Критерії та показники розвитку духовних цінностей студентів включають: мотиваційний компонент, показником якого є потреба у духовних цінностях, мотив до чинення добра; у когнітивному компоненті критерієм є переконання у ціннісних орієнтаціях, у відстоюванні духовного

ідеалу; емоційний компонент характеризується емоційним переживання духовних вчинків.

Духовність особистості викладача проявляється через взаємоповагу, емпатію, життєвий оптимізм, віру в духовний потенціал молоді, вміння прогнозувати і досягати результатів своєї праці в їхніх досягненнях.

Актуальною залишається порада В. Сухомлинського, який застерігав, що дитину треба не просто оцінювати з погляду того, якою хотів би бачити її вчитель, і не висловлювати поспішних суджень про її здібності, а пізнавати її такою, якою вона є. Намагання «змінити, переломити, перебудувати те, що створила у своїй таємничій майстерні природа, може призвести до хворобливих явищ» [8, с. 214].

При цьому видатний педагог наголошував, що «кожна дитина – це особливий, неповторний світ. Виховати особистість, сформувати душу людини можна тільки зрозумівши цей світ, пізнавши всі його тайники [8, с. 204].

Висновки. Залучення підростаючого покоління до створення матеріальних й духовних цінностей – основа формування духовності. Духовний розвиток передбачає розкриття й виявлення співвідношення понять як «духовні потреби», «духовність», «духовна діяльність». Ураховуючи природні нахили й інтереси особистості, потреби у діяльності, самостійності В. Сухомлинський і сучасні дослідники наголошують на необхідності сприяти духовному самовираженню й самоствердженню, прояву індивідуальної самобутності кожної дитини. Покликання педагога – своєю діяльністю та життєвою позицією утверджувати ідеали добра і справедливості, будувати свої відносини з молоддю на моральних засадах, основу яких складають духовні цінності.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал. – 2008. – № 2. – С. 49-57.
3. Огірок С.С. Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А. С. Макаренка та сучасних педагогів-новаторів): 13.00.01 / Огірок Станіслав Сергійович. – Луганськ, 2000. – 23 с.
4. Помиткін. Е.О.. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник / Е. О. Помиткін. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.
5. Плавущька Ольга. Розвиток духовних цінностей студентів / Ольга Плавущька // Освіта регіону. Український науковий журнал. – 2010. – № 2. – С.149-152.

6. Пріб Тетяна. Духовний потенціал особистості [Електронний ресурс] / Тетяна Пріб // Режим доступу; bibl.com.ua/psihologiya/31198/
7. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста) : [текст] / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1961. –270 с.
8. Сухомлинський В. О. На нашій совісті людина / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 203-217.